

GÖTEBORG SOM MARITIM STÖDJEPUNKT

Utdrag ur tidskriften Göteborgs försvar 1940

Så länge stadssamhällen funnits vid Göta Älvs utlopp, hava tid efter annan sjöstyrkor utgått och hamnen sålunda använts som maritim stödjepunkt. De äldsta kända »skeppsgårdarna» voro belägna vid Elfsborg mellan Klippan och »röda sten», vid Lindholmen på norra älvstranden och vid Gamla Lödöse, två och en halv mil uppför älven ävensom vid »Nylödöse». Dessa gårdar voro i bruk redan under Gustaf Vasas tid. Sedermera överflyttades varvsverksamheten till »Gamla varvet» även kallat »Masthagen» under tiden 1663-1700. Åren 1655-1662 var detta även amiralitetsvarv. Från 1701 till nuvarande tid har Nya Varvet på dess nuvarande plats — ofta med stora mellanrum — varit i bruk.

Till belysande av den omfattning, verksamheten vid skeppsgårdarna hade, må några exempel anföras.

Gustaf I befälde sålunda borgarna i Nylödöse år 1642 att flytta till Elfsborgs slott och bosätta sig där. »Längs med slottet och stadsporten skulle en god skeppshamn anläggas med väldiga stenkistor och på dessa långa och lagom höga bryggor, på hvilka man kunde vandra rundt om hela hamnen.»

Ett ganska stort antal såväl större som mindre fartyg byggdes vid Elfsborg ävensom vid Lindholmen och Lödösevarven och karakteristiskt för denna tids fartyg var, att skillnaden mellan »örlogs»- och »borgarskepp» ej var större än att de sistnämnda även kunde utrustas till »örlogs».

Vid Elfsborg byggdes åren 1558-1559 stora skeppet Svenska Hektor och 1560 Elfsborgsbarken. Åren 1562 och 1573 byggdes ett skepp vid Gamla Lödöse, 1574 och 1578 i Elfsborg. Lindholmen byggde 1581 skeppet Elfsborgsgalejan och 1585 Elfsborgsskeppet. Även vid Nylödöse byggdes skepp. 1603 och 1604 byggdes i Elfsborg skeppen Jupiter och Mercurius samt småfartyget Elfsborgsdufvan, åren 1606-1607 två skepp å 100 läster, två pinasser och en pråm.

Efter återställandet av "Elfsborg" år 1619, sedan det erövrats av danskarna 1612, räknas skeppsgården där vara anlagd år 1624 och dit förlades 8 från Holland inköpta skepp, vilka senare överflyttades till huvudflottan i Stockholm. Åren

1631-1634 byggde Albrecht av Verden skeppen Vestgöta Lejonet, Jupiter, Göteborg och Göta Ark.

I april 1639 var Axel Oxenstierna i Göteborg. Han skrev då till amiral Fleming, att tre eller fyra kronans skepp borde förläggas »der till hamnens försvar och för skeppsflottans säkerhet».

Ur en instruktion av år 1645 hämtas vidare: »Eftersom Hennes K. Ma hafver godt funnit att hålla en värnhaftig skeppsflotta vid Göteborgs stad och däröver förordnat till amiral välborne Mårten Thijsen Ankarhielm och till major Daniel Jönsson, thy skall bemälde major nu genast begifva sig härifrån till Göteborg och strax vid sin ankomst med största åhåga och allvar taga sig före att ställa i verket att alla der varande skepp utan något dröjsmål med vakt och vård väl blifva försedda. Såsom ock strax antastas och tillpyntas efter vars nödtorft och tarf icke allenast med kölhalande förtimrande, diktande och drifvande utan ock der ett eller annat skepp någon mangel har på någon redskap, segel, tåg, kablar och mera tamp och tygh att majoren därom hafver omsorg att skeppen med det allra snaraste kunna vara färdiga att gå till sjöss.» En rustningsorder, som klingar något omständlig jämförd med nutidens.

Vid »Masthagen», som ägdes av enskilda, förlades i o kompaniskepp för kronans räkning, när kriget mot Danmark bröt ut 1657. Dessa skepp utgjorde »gårdens» försvar och återställdes 1660 till ägaren efter krigets slut.

Vid »Gamla varvet» intill Stigberget lågo vintern 1666 skeppen Göteborg och Maria jämte en bojort. År 1672, då krig befarades, skulle sex skepp förläggas till varvet, men endast tre blevo i verkligheten dit förlagda. Samma år gingo konvojskeppen i vinterkvarter i Marstrand.

Beträffande personalen i skeppsgårdarna finnas endast knapphändiga uppgifter. Åren 1657-1659 utgjordes den av 2 majorer, 10 kaptener, 10 löjtnanter, 34 underofficerare, 9 timmermän, 63 hyresbåtsmän och 12 skeppspojkar. 1679 skulle personalen utgöras av 1 major, 3 kaptener, 8 löjtnanter, 33 underofficerare och 10 kofferdibåtsmän. Redan året därpå reducerades personalen till 1 major, 1 löjtnant, 1 skeppare, 1 konstapel och 1 högbåtsman. Förutom byggmästaren funnos även 1661-1664 en mästerknekt, 24 å 27 timmermän, 7 å 8 smeder, några snickare, 4 borrhare och 2 sågare. Vinterkvarteret utgjordes av 20 till 40 man.

Nya Varvet på dess nuvarande plats anlades 1701, då en örlogseskader skulle förläggas till Göteborg. Varvet ändrades 1886 till depå under Stockholms örlogsstation och överlämnades 1870 till fångvårdsstyrelsen, där det kvarblev till dess Älvsborgs kustartilleridetachment år 1902 återfick detsamma. Sedan genom 1925 års försvarsbeslut fästningen lades i materialreserv, upprättades först en undervattensbåtdepå och sedan en örlogsdepå.

I nära samband med varven och hamnförsvaret stå de befästningar, som anlades till försvar mot sjösidan, förutom förutnämnda Elfsborgs fästning (slott), Nya Elfsborgs fästning, som färdigställdes år 1655 och nedlades 1869. Rya Nabbe skans anlades ungefär samtidigt med Nya Elfsborg och Billingens skans år 1644. Beträffande befästningarna vid Göteborg i nuvarande tid lämnades redogörelse i föregående års tidskrift.

Av gångna tiders sjökrigshändelser kanske några särskilt för Västkusten viktiga data i detta sammanhang böra bringas i åtanke. Kung Kristian av Danmark riktade sålunda slag på slag mot vår enda utfallsport i väster. Anledningen härtill var ej svår att finna, eftersom öresundstullen genom tillvaron av vår utfallsport i väster ej kunde uttagas i full utsträckning. Flottans deltagande i striden om Elfsborg år 1612 blev föga verkningsfullt. Sedan fästningen erövrats, upptogs 4 av de 6 sänkta skeppen och införlivades med den danska eskadern.

Striden om Göteborg 1645 slutade dess bättre lyckligare, tack vare att Ankarhielm »på ett förträffligt sätt disponerade 13 där liggande svenska skepp för stadens försvar åt sjösidan». Den danske amiralen Gjeddes fick alltså den gången draga sig tillbaka med sina 16 skepp och oförrättat ärende.

Förflytta vi oss fram till Tordenskjolds anfall på Göteborg år 1717, finna vi, att anfallet mot älvmyningen blev misslyckat tack vare de tvärs över densamma liggande blockskeppens och fästningens gemensamma insats. 1719 års kampanj blev för Tordenskjold mera framgångsrik. Sedan han betvingat kommandör Erik Sjöblads eskader om 7 fregatter vid Marstrand samt med våld och list intagit Karlstens fästning, blev han första gången tillbakalagen men lyckades andra gången med sin sällsynt djärva kupp att tränga förbi Nya Elfsborgs fästning, varefter han landsteg på »varvet» och tog med sig en del fartyg, medan andra brändes, en händelse, som dess bättre ej fick något avgörande inflytande på krigets gång.

Under 1813-1814 års krig stationerades Göteborgseskadern av armens flotta vid Gullholmen men sedermera närmare norska gränsen. En svensk eskader hade sin verksamhet förlagd i Skagerack under samverkan med en engelsk styrka för att avskära förbindelsen med södra Norge. Denna eskader och en från Karlskrona kommande under Puke samt roddflottan förenades i Strömstad och deltog hedersamt vid intagandet av Fredrikstads och Fredrikstens fästning.

Under detta sista krig hade man förstått att bättre tillgodose de rörliga sjöstridskrafterna än på Karl XII:s tid, vilket fördelaktigt inverkade på lösningen av våra sista krigiska uppgifter.

Storleken av de styrkor, som opererat på Västkusten, hava som synes växlat avsevärt under tidernas lopp. Likaså har det varit synnerligen olika med förståelsen för behovet av en välutrustad bas med därtill hörande befästningar. Man kan endast konstatera, att när denna förståelse funnits och fast och rörligt försvar blivit väl tillgodosedda, har det gått oss väl i händer.

Att märka är, att Göta Älvs mynning ända fram till mitten av 1600-talet efter frederna i Brömsebro och Roskilde var vår enda utfallsport mot väster, så att någon annan plats att lägga den maritima stödjepunkten ej fanns på Västkusten. Sedan först Halland och därpå Bohuslän införlivades med riket, ändrades situationen högst väsentligt till det bättre, men något tal om att flytta på den maritima stödjepunkten har ej uppkommit.

De enda baser på Västkusten förutom vid Göta Älvs mynning, som använts till uppläggningsplatser för rustade sjöstyrkor ävensom för deras utrustning, äro Varberg under den tid Elfsborg var taget av danskarna på 1560-talet samt Marstrand, som tidigare omnämnts.

För att få en föreställning om huru Göteborg lämpar sig till maritim stödjepunkt torde det vara nödvändigt att granska de fordringar, som i allmänhet ställas på en sådan. Basen bör vara förlagd så, att sjöhandeln på bästa sätt kan skyddas; medgiva koncentration av Stridskrafterna; vara väl skyddad och försedd med fasta befästningar och luftvärn; helst ha flera utlopp och i möjligaste mån hava gynnsamma klimatiska förhållanden, särskilt ifråga om isfrihet och slutligen medgiva skydd mot luften.

Denna mångfald av fordringar kan naturligtvis ytterst sällan tillfullo uppfyllas, enär man är beroende av den geografiska beskaffenheten inom det område, där basen placeras.

I förhållande till möjlighet att skydda handelssjöfart och fiske från Göteborg torde ett bättre läge knappast stå att uppleta på Västkusten. En koncentration av stridskrafterna är även möjlig att åstadkomma inom Göteborgs skärgård, som erbjuder tillräckliga och skyddade utrymmen för ett ansevärt antal fartyg och dessutom har tillgång på flera skilda inlopp, vilket ger ökad rörelsefrihet. De klimatiska förhållandena äro även gynnsamma, särskilt med hänsyn till isen, som endast under stränga vintrar blockerar hamnen. Vad möjligheten att försvara basen mot fara från luften beträffar, önskar man sig helt naturligt ett visst avstånd från havsbandet för att medge förvarning mot luftanfall från sjön. Härvidlag äro förhållandena vid Göteborg icke fullt idealiska.

Granskar man så, vilka särskilda uppgifter basen har att fylla under krigs- och fredsförhållanden, skall man finna, att under krigstid hastig reparation av skadade fartyg och vad därtill hör bör kunna utföras inom basen. Härför kräves framför allt goda dockningsmöjligheter med så tilltagna dockor, att djupt liggande, skadade fartyg kunna intagas. I detta samband framstår behovet av verkstäder m. m. Göteborg fyller i dessa avseenden även långt gående anspråk. Till komplettering av förbrukad ammunition och bränsle måste finnas förråd av olika slag. Personal är även erforderlig för komplettering efter strid. Anstalter böra likaså vara vidtagna för att kunna mottaga sjuka och sårade.

Under fredsförhållanden kan basen betraktas som en utbildningsdepå och i dess närhet bör därför finnas tillgång till alla de olika anstalter, som erfordras för utbildningens bedrivande. På basen ankommer fartygens utrustning och underhåll, att förbereda en snabb mobilisering m. m. Härtill hör också, att så stora förråd av drivmedel m. m., som kunna beräknas erforderliga under krigsförhållanden, uppläggas.

Även de särskilda fordringar, som ställas på basen i krig och fred, kunna fyllas med förläggning till Göteborg under förutsättning, att vissa ganska omfattande kompletteringsarbeten utföras och mot bakgrunden av att rikets största sjöfartsstad för sin egen försörjning har så stora resurser, att basen härigenom såtatt säga får många fördelar till skänks.

Ur militär synpunkt finnes alltså inga skäl att flytta basen från Göteborg. Bör då basen i en framtid av andra skäl flyttas från Göteborgs grannskap främst med hänsyn till den ökade bombrisk, som uppstår genom basens placering i samhället? För det här föreliggande fallet kan man nog kngppast räkna med att denna risk skall bliva alltför stor. Göteborg som storhamn och med sina väldiga resurser av alla slag, som kunna ligga i en eventuell fiendes intresse att förstöra — jämför de brittiska täta luftanfallen på de tyska och ockuperade hamnarna — äro säkerligen i och för sig tillräckligt attraktiva mål. Dessutom tillkommer oundvikligen vid basens flyttning ansevärliga kostnader, icke blott för själva basens anläggning med dockor och allt vad därtill hör, utan också därför att särskilda försvarsanordningar måste upprättas för basens försvar.

Älvsborgs fästnings främsta uppgifter äro — såsom tidigare i denna tidskrift framhållits — skydd för de rörliga sjöstridskrafterna och för själva staden. All krigserfarenhet pekar också på, att intimt samarbete mellan de fasta och rörliga marina stridskrafterna utgör den bästa garantien för, att den samlade styrkan skall komma till sin fulla rätt.

Lärdomarna från det nu pågående kriget peka också oavvisligen på, att en maritim stödjepunkt måste finnas på Västkusten och att dit böra förläggas bl. a. de större fartyg, som avses uppträda på denna kust.

G. Lindström